

SON ASIR TÜRK ŞAİRLERİ'NDE SÜRGÜN ANLATILARI*

Emine TUĞCU**

Öz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından *Kemâlî'ş Şuarâ* adıyla yazılan ve basımı sırasında *Son Asır Türk Şairleri* adıyla yayımlanan eser, Türk edebiyat tarihinde tezkire geleneğinin son, modern biyografinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca beş cilt ve yaklaşık 2800 sayfa olarak yayımlanan biyografik eserde, 566 şairin biyografisine yer verilir. Eserde şairlerin biyografileri yazılırken aynı zamanda Osmanlı'nın son dönem kültür tarihine ışık tutacak önemli bilgilere de yer verilir. Osmanlı kültür tarihi çerçevesinde ele alınabilecek konulardan biri, sürgün kavramının Osmanlı toplumunda nasıl karşılık bulduğudur. Eserde, biyografileri yazılan şairlerin hangi sebeplerle sürgünle cezalandırıldığına ve bu cezaların nasıl uygulandığına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca dönemin ruhunu temsil eden yazarlardan biri olan İnal'ın sürgün konusuna yaklaşımı da tartışılması gereken bir konudur. Bu yazıda *Son Asır Türk Şairleri* eserinden hareketle XIX. yüzyılda hangi şairler ne gibi suçlamalarla sürgüne gönderilmiştir, sürgünün işleyişine yönelik uygulamalar nasıl olmuştur, sürgün cezasının affi nasıl gerçekleşmiştir ve dönemin ruhuna göre sürgüne dair nasıl bir algı oluşmuştur soruları tartışılacaktır. Sürgüne gönderilen şairlerin büyük çoğunluğunun iktidara yönelik muhalif eylemleri yüzünden sürüldüğü hatta siyasi eylemlerine son verilmek amacıyla merkezden uzak adalarda kalebent olarak cezalandırıldığı dikkati çeker. İnal, iktidara yönelik muhalif tutum sergileyen kişilerin sürgünle cezalandırılmasını olağan karşılar; iktidarın haksız kararlarına karşı bile sükunetin korunması gerektiğine işaret eder. Ancak âlimler arasında gözden düşürme maksadıyla “*Bektaşî*” suçlamasıyla şairlerin sürgüne gönderilmesini eleştirir. Eserde sürgünün insan psikolojisini sarsacak “hüzünlü bir yazgı” olduğu “sezdirme yoluyla” yansıtılır.

Anahtar kelimeler: XIX. yüzyıl, sürgün, biyografi, *Son Asır Türk Şairleri*, İbnü'l- Emin Mahmud Kemal İnal.

The Narratives of Exile in the *Son Asır Türk Şairleri* Work

Abstract: İbnülemin Mahmud Kemal İnal's book, titled *Kemâlî'şuarâ* when written and retitled *Son Asır Türk Şairleri* [Last Century Turkish Poets] during its printing, is regarded as one of the final examples of the tazkira (collection of biographies) tradition and the first example of modern biography. The work includes the biographies of 566 poets and it was published by the Directorate of the Atatürk Culture Center in five volumes totaling over 2800 pages. The work includes significant information illustrating the cultural history of the late

---

* Makalenin türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 20.04.2022 - 20.12.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: etugcu@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9524-9121.

Ottoman period added when the biographies of the poets were prepared. One of the issues addressed within the context of Ottoman cultural history, was how exile was comprehended. The work also gives significant details on the causes of the poets' exile and the implementation of exile punishments. This study based on *Son Asır Türk Şairleri* [Last Century Turkish Poets] will examine which poets were banished in the 19th century on what accusations; the procedures used in the exile operation; the concept of exile developed in keeping with the spirit of the time. It is interesting that the majority of the exiled poets were banished because of their political opposition to the authorities, and some of them were even imprisoned in castles on remote islands. Despite the government's harsh actions, İnal thinks it is important to remain calm. He believes, it is common for poets who challenge the government to be punished by exile. However, he condemns poets who are banished for being called "Bektaşî", a practice that is prevalent among contemporary poets with the intention to give them harm. In the book, exile is "implied" to be a "sorrowful destiny" that upends humankind.

Keywords: 19th century, exile, biography, *Son Asır Türk Şairleri*, İbnü'l- Emin Mahmud Kemal İnal.

Giriş

Tarihin en eski çağlarından beri uygulanan sürgün cezası, iktidarın belirlediği kuralları ihlal eden kimseleri etkisiz hâle getirmek için kullanılan bir yöntemdir. Özellikle siyasi baskının yoğun olduğu dönemlerde sıklıkla gündeme gelmiş; adeta hayatın olağan bir akışı gibi görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasal çalkantılı süreç, pek çok sürgün çeşitliliğine zemin hazırlamıştır. Osmanlı'da sürgün kavramını, çeşitlerini ve uygulamalarını değerlendirmek için tezkiyeler önemli birer kaynak mahiyetindedir. Ayrıca Osmanlı'da sürgüne gönderilen şairler ve onların bu çerçevede oluşturduğu eserler, eleştirel bir yaklaşımla ele alınması gereken birer belge niteliğindedir. İbnü'l- Emin Mahmud Kemal İnal'ın kaleme aldığı *Son Asır Türk Şairleri*, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına değin sürgüne gönderilen şairlerin hangi sebeplerle cezalandırıldığına dair içerdiği bilgilerle XIX. yüzyılda imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecindeki siyasal ve sosyal atmosferi yansıtan bir eserdir. İnal, pek çok çağdaşının aksine sürgüne gönderilen bir isim olmamakla birlikte her daim sürgüne gönderilebileceği endişesi taşıyan biri olarak sürgün üzerine dönemin tarihsel söylemi hakkında fikir edinilebilecek bir isimdir. Bu yazıda İnal'ın eserinde biyografilerini yazdığı şairlerin sürgün cezalarına yaptığı atıfları, döneminin sürgün çeşitliliği ile uygulamaları ve bunlarla birlikte yazarın bu konuya yaklaşımı değerlendirilecektir. XIX. yüzyılda hangi şairler ne gibi suçlamalarla sürgüne gönderilmiştir, sürgünün işleyişine yönelik uygulamalar nasıl olmuştur, dönemin ruhuna göre sürgüne dair nasıl bir algı oluşmuştur, sorularına bu yazıda cevap aranacaktır.

XIX. yüzyıl; savaşların yaşandığı, kapitalist hareketliliğin olduğu, dünya üzerindeki güç dengelerinin değiştiği, imparatorluklardan ulus devletlere

geçildiği dolayısıyla köklü değişimlerin yaşandığı birasırdır. Devletlerin içinde bulunduğu modernleşme sürecinde bazı şairler, edebî üretimlerinin dışında iktidara yönelik savunduğu muhalif düşünceleri yüzünden cezalandırılarak sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde sürgün edebiyatı söz konusu edildiğinde Victor Hugo, Oscar Wilde, James Joyce, Samuel Beckett, Aleksandr Puşkin, Vladimir Nabokov, Bertolt Brecht gibi dünya edebiyatına yön veren sanatçıların isimleri ilk akla gelenlerdir. Türk edebiyat tarihinde ise Namık Kemal, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nazım Hikmet, Halikarnas Balıkcısı gibi edebiyatçılar sürgün hayatlarıyla öne çıkan isimler olmuştur. Ancak bu isimlerin dışında XIX. yüzyılda farklı gerekçelerle sürgüne gönderilen, fakat edebiyat tarihlerinde isimlerine bu çerçevede pek vurgu yapılmayan nice şair vardır. Türk edebiyat tarihlerinde isimlerine vurgu yapılmayan ve dolayısıyla sürgün anlatılarına pek değinilmeyen şairlerin izleri *Son Asır Türk Şairleri* biyografik eserinden takip edilebilir. Elbette İnal'ın biyografisinde yer almayan ancak sürgün cezasına çarptırılan başka şairlerin olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Burada sadece İnal'ın eserinde sürgün bağlamında ele alınan şairler üzerinden bir tartışma yürütülecektir.

Sürgünlük sadece bir yer değiştirme değil bunun yarattığı siyasal ve bireysel sonuçları olan bir olgudur. Edward Said sürgünü “en hüznü yazgulardan biri” olarak tanımlar. Said, modernlik öncesi dönemlerde sürgünün “korkunç bir ceza” olduğunu; sadece aileden ve “bilindik mekânlardan uzakta amaçsızca dolaşmaktan öte bir şeyi” temsil ettiğini vurgular. Sürgün edilenin “kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplum dışı olan biri” olduğunu belirtir (Said, 1994, s. 53). Sürgünü arada kalma durumu olarak yorumlayan Said, sürgüne gönderilen kişinin ne yeni ortamıyla bütünleşebildiğini ne de eski hayatından bütünüyle kopabildiğini, dolayısıyla toplum dışına atıldığına işaret eder. Sürgün hayatıyla cezalandırılan, toplum dışına itilen sanatçılar sürgün deneyimlerini de edebî üretimlerine dâhil ederek fikirlerini büyük ölçekte var etmeye ve gelecek kuşaklara aktarmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti ceza hukukunda “ta’zir cezaları” arasında yer bulan sürgün, farklı gerekçelerle uygulanan bir ceza yöntemidir; belgelerde özellikle iki uygulama alanı ile öne çıkmaktadır. İlki kişilerin cezalandırılıp buldukları yerden uzaklaştırılması, diğeri iskân siyasetinin gereği olarak toplu yer değiştirme uygulamasıdır (Daşcıoğlu, 2019, s. 167). Osmanlı Devleti’nde “rüşvet, yolsuzluk, sahtekârlık, zina, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, halk arasında fitne çıkarma, tehdit ve küfür, emre itaatsizlik, kız kaçırma vb.” suçlara yönelik sürgün cezaları uygulanmıştır. Bununla birlikte görevden alınan devlet adamlarının da saraydan yani İstanbul’dan uzaklaştırılıp sürgüne yollandıkları da olmuştur. Osmanlı’da siyasi suçlar için bu cezanın verildiğine dair

kalebentlik ve sürgün cezalarının kaydedildiği “Nefy ve Kıyas Defterleri” ile “Kalebentlik Defterleri”ne kayıtlı çok sayıda örnek bulunmaktadır (Daşcıoğlu, 2007, ss. 38-39). Daşcıoğlu’nun belirttiği üzere sürgün yeri olarak suça bağlı bir şekilde merkeze yakın yerlerin yanında, özellikle ulaşımı zor olan uzak sınırlardaki şehir veya kasabalar, ulaşılması güç kaleler ve adalar tercih edilmiştir. Başlıca sürgün yerleri “İstanbul’a yakın Bursa, Edirne, Gelibolu gibi yerlerle Sakız, Midilli, Limni, Rodos, İstanköy, Bozcaada, Kıbrıs gibi adalar; Bağdat, Trablusgarp/Fizan, Tâif, Akkâ” gibi uzak yerlerdir (2019, s. 168). Suçun niteliğine, sürgüne gönderilen kişinin statüsüne göre sürgün yerleri değişebilmektedir. Tuba Işınsoy Durmuş, *Osmanlı’nın Sürgün Şairleri* adlı çalışmasında Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu takiben ortaya çıkan sürgüne gönderilme sürecini XIX. yüzyıla kadar değerlendirmiştir. Durmuş, Osmanlı’da kuruluş ve gelişme döneminde sürgünlerin devletin, askerî, malî sosyal alanlarda güçlenmesi ve büyümesini amaçlayan bir iskân politikası çerçevesinde değerlendirildiğinin, gerileme ve duraklama dönemlerinde sürgün cezasının sayıca arttığı, bunun yanı sıra sürgün sebebi olmayacak küçük meseleler için bile yönetici ve sanatçıların sürgüne gönderilmeye başlandığının altını çizmiştir (Durmuş, 2012, s. 9). Durmuş’un altını çizdiği bu husus, yani sürgün sebebi olmayacak küçük meseleler için bu cezai yaptırımın uygulanması, üzerine düşünülmesi gereken önemli bir meseledir.

İnal’ın *Son Asır Türk Şairleri* eserine sürgün çerçevesinde bakıldığında 19. yüzyılda sürgünün yaygın bir cezai yaptırım olarak uygulandığını, özellikle siyasi sebeplerden uygulandığını ancak “suç” teşkil etmeyecek, dolayısıyla ispatı mümkün olmayan iddialara da sürgün cezası verildiği görülür. Osmanlı dönemi şairleri, şair kimliğinin dışında bürokratik görevlerinden dolayı mevkilerine göre çeşitli sebeplerden görevlerinden alınarak merkezden uzak yerlere gönderilmiştir. Çağatay Uluçay’ın belirttiği üzere özellikle üst düzey bürokratlar ailesi, gelir ve maaşı ile sürülürse gittikleri yerde müreffeh fakat küskün ve kırgın bir hayat yaşamışlardır. Buna karşılık bazen sınırlı bir eşya ve aylık ile geçinmek durumunda kalanlar olduğu gibi sadece giyecek elbisesi ile sürülenler de olmuştur (Uluçay, 1951, 508). Sürgün cezası alanlar sadece yer değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda başka cezalara da çarptırılmış olmaktadır: “Cezaya çarptırılan bir kamu görevlisi ise mutlaka görevine son verilmekte (azledilmekte), mansıp ve unvanları geri alınmakta, memuriyet maaşı kesilmekte, suçun durumuna göre malları kısmen veya tamamen müsadere edilebilmektedir.” (Köksal, 2006, s. 288). Gözden düşmek, fiziki bir alana kapatılmasa bile görevden alınmak vb. durumlar da başlangıçta çoğu zaman sürgün olarak tanımlanmıştır. Ancak XIX. yüzyılda sürgün daha çok fiziksel cezaya dönüşür ve bu farklılık toplumsal değişimle birlikte sürgün algısının değiştiğine işaret eder. İnal, sürgüne gönderilen şairlerin ailesi, geliri ve maaşı ile birlikte mi yoksa tek başına mı sürüldüğüne dair detaylı bilgi vermez, sürgünün trajik boyutuna çok fazla temas etmeden hayatın olağan bir akışı gibi

konuya yaklaşır. Bununla birlikte sürgün cezasının işleyişine yönelik anekdotlar anlatarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bir ceza yöntemi olarak sürgünün mahiyetine dair okura fikir verir.

1. Son Asrın Kalebent Şairleri

XIX. yüzyıl başlarının en önemli sürgün sebebi iktidara yönelik muhalif yürütülen faaliyetler olmuştur. II. Mahmud döneminden (1808-1839) Mehmed Vahdeddin dönemine kadar (1918-1922) sürgün anlatılarının yer bulduğu *Son Asır Türk Şairleri*'nde sürgün gerekçelerinin başında devlet yönetimine karşı geliştirilen muhalif söylem oluşturur. Siyasi sebeplerden sürgüne gönderilen kişilerin sadece merkezden uzak tutulması gözetilmez, siyasi faaliyetlerinin engellenmesi maksadıyla kalede kalma cezasına çarptırıldığı dikkati çeker. Sözlük anlamıyla “kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse” anlamına gelen kalebent, terim olarak “suçluların kale surları içinde ikamete tâbi tutulup hisardan dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi şeklinde uygulanan bir cezayı ifade eder.” (İşbilir, 2019, s. 5). Kalebent cezası XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yoğun olarak uygulanmaya başlanmış, özellikle XVIII. yüzyılda yaygınlaşmış, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ise daha fazla artarak devam etmiş ve Cumhuriyet döneminde 1926 yılında kaldırılmıştır (2019, s. 7). İşbilir'in belirttiği üzere herhangi bir kalede hapsedilmekle bir adanın kalesinde hapsedilmek arasında fark bulunmakta ve ada kalelerindeki hapis daha ağır bir ceza olarak uygulanmaktadır.

Müstecâbîzâde namıyla bilinen Seydi Ömer Rasim Efendi (d.1778 Firecik) 1828'de Rus harbinin sakıncalarına dair padişaha verilen lâyihanın muharriri olduğu gerekçesiyle rütbesi alınarak kalabentlik kaydı ile Rodos'a sürülür (İnal, 2002, s. 1789). Eşref Paşa da (d.1820, Bursa) 1876-77'de Rus savaşı mağlubiyetinden Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa ile birlikte sorumlu tutularak Limni'ye sürülür (İnal, 1999, s. 497). Birkaç ay kaldıktan sonra II. Abdülhamid tarafından bağışlanarak tekrar İstanbul'a dönen şair yeniden memuriyete dönebilir. Süleyman Âsaf Bey (1839-1840, Bağdat) Şehzade Murâd'ı tahta geçirmek isteyenler arasında yer aldığı gerekçesiyle üç yıl Sakız'a kalebent olarak gönderilir (İnal, 1999, s. 73). Cezasını çektikten sonra da İstanbul'a dönmesine izin verilmez, 33 yıl kadar Şam ve İzmir'de kalmak zorunda kalır.

XIX. yüzyılda sürgüne gönderilenler arasında gerek siyasi faaliyetleriyle gerekse edebiyatın yenileştirilmesinde öncü fikirleriyle Namık Kemal'in ayrı bir yeri vardır. İnal, Nâmık Kemâl'in, (d.1840 İstanbul) sürgüne gönderilmeden önce Güllü Agop tiyatrosunda yaşadıklarını bizzat olayların tanığı gibi şöyle anlatır:

Bir gece Güllü Agop'un Gedikpaşa'daki tiyatrosunda Vatan-Silistre nâmındaki oyun temâşâ edilirken huzzar “Kemal çok yaşa” diye

bağırıldılar ve Kemâl'i mükerreren sahneye dâvetle alkışladılar. Avdetinde ellerinde fenerler olduğu hâlde büyük bir kalabalık ardına düşerek “Yaşasın millet yaşasın Kemâl” tarzında nümâyîş yaptılar ve “Allah muradımızı versin” gibi sözler söylediler. Bunun ne demek olduğu îzâha muhtaç değildir (İnal, 2002, s. 1166).

Ertesi gece *Vatan Yahut Silistre* ikinci defa oynandığı sırada Kemâl ve arkadaşları tevkif edilerek *İbret* gazetesi kapatılır. Namık Kemâl Magosa'ya, Ebuzziyâ Tefvik ile Ahmed Midhat Efendi Rodos'a sürgün edilir. İbnülemin sürgüne giderken “Gülerek eğlenerek “Kolkola verip azîm alayla” Sirkeci iskelesine götürüldüler, vapura bindirildiler.” der (İnal, 2002, s. 1167). Namık Kemal'in sürgüne gönderildiği sırada halkın ayaklanacağını, direniş göstereceğini hatta hükûmetin elinden alacağını düşündüğünü ve bu gerçekleşmeyince de hayal kırıklığına uğradığını aktarır. Süleyman Nazif'in “İki Dost” isimli yazısında vaktin sadrazamı Sakızlı Esad Paşa'nın Tanzimat Fermanının “muhakeme edilmeksizin” kimsenin hapis ve sürgün cezasına çarptırılmayacağı hükmüne dayanarak sürgün cezasını uygulamak istemediğini, bu yüzden padişahın tokat yediği belirtilir. Bu durum Tanzimat Fermanının yürürlüğe girmiş olmasına rağmen hükümlerinin tam olarak uygulanmadığını, padişah iradesinin devlet idaresinde hâlâ birincil güç olduğunu gösterir. İnal, dipnotta bu konuyla ilgili kendi görüşlerine yer vermeden tekrar konuyla ilgili başka bir rivayete atıf yapar. Bu rivayete göre Esad Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlarıyla birlik olmuş, bunu duyan padişah sadrazamın görevini kötüye kullandığı ve vazifede gaflet gösterdiği gerekçesiyle, Esad Paşa'yı azarlayıp şiddetli bir tokat atmıştır. Yazar, dönemin sadrazamının da ihtilalci fikirlere sahip olduğuna dair bilginin gerçekliği temsil edip etmediği üzerinde bir yorumda bulunmaz, ancak iki farklı yerden aynı görüşlerin olduğunu kaydederek bu görüşün “gerçek” olabileceğini okura sezdirir. Sonuçta Namık Kemal sürgüne gönderilir, Sultan Murat'ın tahta geçmesiyle ilan edilen af ile İstanbul'a tekrar dönebilme şansına sahip olur. Namık Kemal ile birlikte sürgün edilen şairlerden biri olan Mustafa Nuri Bey (d.1844, Maraş) adeta Namık Kemal ile kader birliği yapar. Namık Kemal ve arkadaşlarının ülkeyi terk etmelerinin ardından o da arkalarından gider. Paris ve Londra'da yaklaşık beş yıl bulunduktan sonra 1872'de arkadaşlarıyla beraber yurda döner. Sultan Abdülhamid'in meclisinde de bulunan şair, bir gece sohbet esnasında Padişah, “Tebasının mesudiyetine çalışan hükümdar, bahtiyardır” demesi üzerine Nuri Bey, “Bu bahtiyarlığa kavuşmak için dalkavukları, yalancıları nezd-i hümayunlarına yaklaştırmamaya dikkat buyrulmalıdır” diye düşüncesini arz eder, bu olaydan sonra huzura kabul edilmeyerek padişahın iltifatına nâil olamaz. Nâmık Kemal'in *Vatan Yâhud Silistre* adlı tiyatro eserinin büyük alkış alması üzerine yazdığı bir yazıdan dolayı Nâmık Kemal ile birlikte tutuklanarak Akka'ya sürülür (İnal, 2000b, ss. 1677-78). Siyasi baskının ne denli yoğun olduğuna dair çarpıcı örneklerden biri de Namık Kemal'in

eserlerinin okunmasına yönelik getirilen yasaklar ve bunun ihlaline yönelik uygulanan cezai yaptırımlardır. Nitekim İnal, Namık Necib Onur'ın (d.1882, Gümüşhacıköyü) Namık Kemal'in "muzır" [zararlı] addolunan eserlerini okuduğundan dolayı 1905'te tutuklanarak Hakkari'ye sürüldüğünü aktarır (2000b, s. 1577).

İbrahim İsmet Bey, (d.1868 Balıkesir) hükûmete muhalif olduğu gerekçesiyle beş sene kalabentliğe mahkûm olur. Bodrum Kalesi'ne gönderilecekken arkadaşları ile beraber İzmir'de Vâli Kâmil Paşa'ya mürâcaat ederek; onun arzı üzerine sürgün yeri Midilli olarak değiştirilir (İnal, 2000a, s. 1042). Abdullah Cevdet Bey (d.1869, Arabkir) "efkâr-ı fâside" sahibi olmasından dolayı Trablusgarb Merkez Hastanesi doktorluğuna tayin edilir; bir buçuk sene hastanede göz hekimliği yaptıktan sonra kalede hapsedilir (İnal, 1999, s. 368). Dört ay sonra tahliye edilip Fizan'a sürülmesini takiben Tunus'a oradan da Fransa'ya geçer. İnal eserinde, bu "kötü fikirlerin" neler olduğunu açıklamaz, ancak Abdullah Cevdet'in materyalist bir dünya görüşüne sahip olduğu, İttihat ve Terakki cemiyeti kurucularından olarak Abdülhamid yönetimine karşı muhalif bir tutum sergilediği bilinmektedir. Hasan Fehmî Bey (d.1878, Varna) yine siyasi sebeplerden tutuklanarak ve Divan-ı Harb tarafından müebbetten kalebentliğe ve Fizan'a sürgün edilir (İnal, 1999, s. 594). Dokuz ay hapis yattıktan sonra affedilen Hasan Fehmi, akıl sağlığını yitirerek hastaneye götürülür ancak kısa bir süre sonra hayatını kaybeder.

2. Son Asrın Sürgün Şairleri

Siyasi faaliyetlerinden dolayı kale hapsine gönderilmeyen ancak merkezden uzaklaştırılan Cemal (d.1867 İstanbul) 1905'de muhalif olduğu gerekçesiyle Sivas'a sürgün edilir (İnal, 1999, s. 335). Abdülhamid yönetimine muhalif olduğu için sürgün edilen Cemal'e, maaş tahsis edilmediğinden dava vekâletiyle maişetini temine çalışır. Bu durum sürgüne gönderilen kimi şairlerin maaşlarını alamayarak zor koşullarda hayatlarını idame ettirmek zorunda kaldıklarını da gösterir. İnal, Kanun-ı Esasî aleyhinde sözler söylediği ve hiciv tarzında yazdığı bir gazel yüzünden Yakub Âsım Efendi'nin (d.1806, Kütahya) Kütahya'ya sürgün edildiğini, ancak bunun gerçekliğine vakıf olmadığını belirtir (1999, s. 103). Hayret ise (d.1848 Adana) 1909'da ihtilâl hareketleriyle ilişkili *İslam* adlı gazetede yayımladığı makaleden dolayı İdare-i Örfiyye Kararnamesi gereğince beş sene müddetle Rodos'a sürgün edilir, bir yıl sonra da affedilir. Eşref, İzmir'den Mâbeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey'e gönderdiği mektupla affına çalışır¹. Hayret Efendi'nin Eşref Paşa'nın gayretleriyle mi bağışlandığını İnal,

¹ Şu kıtayı Halid Ziya Bey'e ve Hayret Efendi'ye gönderir:

Vakt-ı hürriyette Hayret dendi nâmin mürteci
 Bir zaman yanımda istibdâdı derdin düşmenim
 Mutlaka bir sehve mebnidir bu mahkumiyetin
 Nefye sen lâyük değilsin çünkü isbâtın benim (1999, s. 878).

açıklamaz ancak burada görüleceği üzere üst düzey bürokratlar verilen sürgün cezalarına müdahale edebilecek kudrete sahiptirler. Nitekim Hayret Efendi, 16 Aralık 1910'da affedilerek İstanbul'a gelir ancak çok geçmeden yaklaşık bir yıl sonra 1911'de emekli edilir.

Tevfik Nevzâd Bey, (d.1865 İzmir) siyasi faaliyetleri ve özellikle *Ahenk* ve *Hizmet* gazetesinde yazdığı yazılar yüzünden 1899'da "rejim muhaliflerini örgütleme" suçlamasıyla tutuklanarak Bitlis'e sürgün edilir. Bir yıl geçmeden affedilerek İzmir'e dönen Tevfik Nevzâd, İzmir'de "padişahın aleyhinde bir fesat komitesi kurduğu"na dair verilen bir jurnalle Şair Eşref'le birlikte yeniden tutuklanarak Adana'da üç yıl kalebentlik cezasına çarptırılır (İnal, 2013, s. 2043). İnal, kimden olduğunu belirtmeksizin İzmir'den gelen bir yazıdan hareketle şairin mahkûmiyetinin kalebent olmasına rağmen kürek cezası gördüğünü, tahliyesine üç ay kala ise Adana'da öldürülerek intihar süsü verildiğini, Tokadî-zâde'nin ise Adana'ya bağlı Piyas Hapishanesinde kendini kuyuya atarak hayatına son verdiğini aktarır. Bitlis'te sürgün iken Fransa Hükümeti tarafından "Le Palem Akademique" verilerek "Ofisser d'Akademie" olan şairin ölümüne Fransız basını da yer vererek şairin Sultan Abdülhamid tarafından öldürüldüğü iddia edilir. İnal'ın eserinde kürek cezası aldığı belirtilen tek şair Tevfik Nevzat'tır. Osmanlı Devleti'nde kürek cezası XVI. yüzyılın ortalarında kaynaklarda geçmeye başlar önce vergi muafiyeti karşılığı yahut esir düşenlerden, kürekçi istihdamı sağlanırken daha sonra buna hükümlüler de eklenir. Mehmet İpşirli, İspanya'da başlayan, Venedikliler'de de uygulanan kürek cezasının Osmanlı'da 19. yüzyılda da yaygın bir biçimde uygulandığını belirtir (İpşirli, 2019, ss. 112-114). *Son Asır Türk Şairleri*'nde kürek cezası aldığına atıf yapılan tek ismin Tefvik Nevzat olması, ilginçtir. Osmanlı aydınlarına genellikle kürek cezası verilmediği dikkate alınırsa Tevfik Nevzat'ın bu cezaya çarptırılarak büyük bir aşağılanmaya maruz kaldığı anlaşılabilir.

Ahmet Kemâl Akünal, (d.1873 İstanbul) Türklerin birliği için propaganda yaptığı gerekçesiyle 1910'da tutuklanarak idama mahkûm edilir. Amasya Vekili İsmâil Hakkı Paşa, Meclis-i Mebûsan'da Hâriciye Nazırı Rif'at Paşa'dan bazı siyasi meseleleri görüştüğü sırada Ahmet Kemâl'in tutukluluğunun Rusya ile aradaki dostluğa zarar vereceğini söyler, böylece idam hükmü sürgün cezasına çevrilir (İnal, 2000a, s. 1189). Rusya ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin korunması için Ahmet Kemal hakkında çıkarılan idam kararının sürgün cezasına dönüştürülmesi, dış politikanın bir gereği olarak uygulandığını göstermektedir.

İnal, Mehmed Said Paşa için (d.1848 İstanbul) Sultan Abdülhamid'e "Ahval-ı Devlet hakkında alenî jurnalcılık" başlığıyla takdim ettiği yazılar ile manzumeler, makaleler, muhayyel mazbatalar yüzünden "nefsine zorla belâ davet ettiğini" söyler. Yazar, Said Bey'in padişaha ve halka karşı yazdığı

yazıların çoğunlukla gerçeği yansıttığını belirtmesine rağmen muhalif bir tutum sergilemesini onaylamaz ve Yemen'e sürgün edilmesini şaşırıcı olmadığını sezdirir. Nitekim “Ben istediğimi söyleyeyim ve yapayım. Lâkin bana istemediğim bir şey söylenmesin ve yapılmasın” fikrinde bulunmak her hâlde doğru bir hareket değildir. Mâlumdur ki istediğini söyleyen, istemediğini işitir. İsteddiğini yapana, istemediğini yaparlar.” sözleriyle her zaman her hakikatin söylenmemesi gerektiğini vurgular (İnal, 2002, s. 2058). Padişaha koşulsuz itaat etmenin gerekliliğini düşünen İnal, bu sözleriyle muhalif tutum sergileyen kişilerin sürgünle cezalandırılmasının doğal bir durum olduğunu dile getirmiş olur.

Devlet kademelerinde çalışan bürokratların kişisel husumetler yüzünden sürgün cezasına çarptırıldıklarına bakılacak olursa, özellikle rakip konumunda olan kişilerin birbirlerini gözden düşürme gayretleri içinde olmaları dönemin bir başka sorununu açığa çıkarır. Nitekim Celâl Paşa (d.1757, Diyarbakır) sadâret mektupçusu Abdülhamid Bey ile araları açıldıktan sonra Abdülhâmid Bey'in, kendisini sürgün ettirmeye çalışması üzerine bir hicviye kaleme almıştır. Beyit şöyledir:

Hilkatin necs-i mugallez midir ey cife-i kelb
Ne bu cismindeki sıklet, ne bu ruhundaki bâr² (1999, s. 300)

İnal'ın, Celâl Paşa'nın sürgüne gönderilmek istenmesine yol açan konuya ve bunun hukuksuzluğuna değinmezken hicviyesini “galiz” bulduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.

Abdülhak Efendi (d.1786, İstanbul) saray tabibiyken 1821'de büyük ağabeyi Baştabip Behçet Efendi ile birlikte Keşan'a sürgün edilir. Keşan'a sürgün edilmesinin iki nedeni üzerinde durulur. Bunlardan ilki Behçet Efendi'nin şöhretini çekemeyen kimseler hakkında tehlikeli sözler söyleyip, devlet erkânını korkutuyor diye söylemlerinden dolayı sürgün edildiğidir. Diğer ise sürgün cezasına çarptırılan ulemadan biri Abdülhak Efendi'nin yalısının önünden geçirilirken Abdülhak Efendi pencereden bakarak tebessüm etmiştir. Bu kişi de sürgün olduğu yerden “Niçin bakıp güldün bana/ Rencîdedir gönlüm sana” şarkısını göndermiş, bu olaydan bir müddet sonra da ağabeyiyle birlikte Keşan'a sürgün edilmiştir (İnal, 1999, s. 24). Her iki rivayet de sürgüne yol açacak sebebi anlamak için yetersizdir, çünkü doğrudan suçun niteliğine yönelik bir açıklama yer almamaktadır. Buna karşılık sürgün cezasının Behçet Efendi'nin “söylemlerine” hitaben verilmesi, yani devlet erkânını korkutacak nitelikte tehlikeli sözler söylediği iddiası, sürgüne gönderilmesinin asıl sebebi gibi görünmektedir. Diğer rivayet ise Abdülhak Efendi'nin sürgün cezasına çarptırılan kişiye tebessüm etmesi ile ilahi adaletin tecelli ettiğini sezdirmeye

² “Ey leş köpek, yaradılışın düşmanlık pisliği midir; nedir bedenindeki bu ağırlık, ruhundaki yük.”

yönelik bir durumdur. Kardeşlerin neden birlikte cezalandırıldıklarına dair bir açıklama ise eserde yer almaz, ancak her ikisinin de İstanbul'a yakın bir yer olan Keşan'a sürülmeleri suçun niteliğinin büyük olmadığını göstergesidir. İki kardeşin sürgüne gönderildikleri gibi başışlanmaları da ilginçtir. Hıdır İlyas Efendi, Kasım 1822'de Mora'dan zafer haberinin gelmesiyle Sultan Mahmud tarafından bir çıkın altın ile ödüllendirilir. Bu mükafatın yanında Hıdır İlyas Efendi, Behcet Efendi'nin affedilmesini uygun bir dille padişaha arz eder: "Behcet Efendi kulunuzu afv ile kulunuzdan büyük beş tane gelinlik kızını sevindirmek Efendimizin bileceği şeydir" demesiyle Sultan Mahmud "Sen altunları al, ben anları ıtlâk edeceğim" der. Zeynelabidin Efendi de "af zaferin zekâtıdır." (İnal, 1999, s. 25) diye affedilmesine destek olur. Bunun üzerine Abdülhak Efendi, kardeşiyle 1822 yılında İstanbul'a geri döner ve saray doktorluğuna devam eder. Padişahın nedimi olduğu da anlaşılan Abdülhak Efendi, padişahın hoşuna gidecek sözler söyleyerek yerini sağlamlaştırırken padişahın tepkisine neden olan bir söz söylediği gerekçesiyle bu sefer sürgüne gönderilmez ancak görevinden alınır. Nüktedan bir kişiliğe sahip olmak nedim olmanın gereğidir, ancak mizahın dozunu ayarlamak, mizahın yapılacağı zamanı tayin etmek gözetilmesi gereken bir durumdur. İnal'ın aktardığına göre Abdülhak Efendi, vekillerden bazılarını Bebekteki yalısına davet etmiş ve bahçesinde işret meclisi kurmuştur. Sultan Mahmud'un yalıya gelmesiyle şair, konuklarını bahçesinin ahırına sokmuştur. Padişaha bahçeyi gezdirirken şair, ahırın kapısını açıp "vekilleriniz buradadır" demiş, bu davranışı üzerine ertesi gün hekimbaşılıktan azledilmiştir. Bu anlatının gerçekliği sorgulanabilir, nitekim bu hikâyede doldurulması güç boşluklar yer alır. Sultan Mahmud'un neden geldiği, gelişinin planlı olup olmadığı, vekillerin neden korktuğu, kendilerine gösterilen ahıra girmeyi neden kabul ettikleri ve padişah ile şair arasında geçen diyaloga İnal'ın nasıl vakıf olabildiği gibi. Yine de İnal'ın bu ayrıntıya yer vermesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira bu anlatı, padişahın mahiyetindeki vekillerinin küçük düşürülmesine verdiği tepkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Tezkirelerde üst düzey bürokratlar arasındaki rekabete dayalı bir yönetim sisteminde karşılıklı gözden düşürme çabalarına ve bunun sonucunda gözden düşürülen kişinin cezalandırılmasına, dolayısıyla "mağduriyete" yapılan vurguya daha fazla yer verildiğini görürüz. Burada ise Padişahın gözden düşürülmek istenen vekilleri gözettiği, buna karşılık hayvan imasıyla vekillerinin saygınlıklarını sarstığı için Abdülhak Efendi'yi cezalandırdığı dikkati çeker.

Osmanlı'da himaye, şairin eserlerinin üretilebilmesi haminin de adının geleceğe aktarabilmesi amacıyla her iki taraf için işlevsel öneme sahiptir. Hamilik geleneğinin şair için olumsuz bir yönü de olduğu genellikle göz ardı edilir. Bu da hamisi gözden düşen şairin karşılaşılabileceği zorluklardır. Şairin hamisinden ayrı bir benlik olduğunu dışlayan bu düşünce yapısına göre cezalandırılan hami ile birlikte bazı gözetttiği şairler de cezalandırılır. Hüseyin Hüsnü Paşa (ö.1877,

İstanbul) hamisi olan Âli Paşa'nın vefatıyla sadarete Mahmud Nedim Paşa'nın tâyin olmasıyla vezaret rütbesi kaldırılarak Kıbrıs'a sürülür (2000a, s. 979). Bu durumun en bilindik örneği İzzet Molla'nın yaşamında somutlaşır. Keçeicizâde Mehmed İzzet Molla Efendi, (d.1785 İstanbul) Halet Efendi'nin himayesinde Sultan Mahmûd'un huzuruna girmeye, hatta birlikte işret etmeye imkân bulur. Ancak Halet Efendi gözden düşmesiyle sürgüne gönderilir daha sonra öldürülür ve çevresindeki kişiler de kovuşturmaya uğrar. Bunun üzerine İzzet Molla'nın "Hâlet'in cânını Hak, mâlini aldı mîrî/Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle gîri" beytini tanzim ettiği ve sadrazam aleyhine söz söylediği gerekçesiyle 27 Şubat 1823'de Keşan'a sürgün edilir. Sürgündeyken yaşadığı sıkıntıları *Mihnet-Keşan* mesnevisinde ele alan İzzet Molla, bu eseriyle sürgün hayatının insan yaşamında yarattığı tahribatı açıkça ortaya koyar. Sadârete gelen Gâlip Paşa'dan Halet Efendi'nin hasmı olduğu için affını isteme cesareti gösteremeyen şair, yaklaşık bir yıl sonra cesaretini toplayarak Gâlip Paşa'ya bir kaside takdim eder. Bunun üzerine Gâlip Paşa, padişahın Molla'nın affını isteyerek İstanbul'a gelmesini sağlar. İstanbul'da tekrar üst düzey görevlere gelen ve sarayla ilişkisini güçlendiren İzzet Molla, Rusya ile Osmanlı arasındaki savaş üzerine görüşlerini ifade etmesiyle idam cezasına çarptırılır, ardından bu ceza sürgün ve kalebentliğe çevrilir (İnal, 2000, ss. 1050-56). Sivas'ta sürgündeyken ölen şairin kabrini arayarak bulan İnal ve arkadaşları, şairin kabrinde kitabe olmadığını görerek "Şâir-i mâhir-i sâhib-şöhret" sözünü kurşun kalem ve talikle yazar. Sürgündeyken hayatını kaybeden şairin kabrinde bir kitabenin bile bulunmaması, yalnızlığa terkedildiğinin acı bir göstergesi olarak sunulur.

3. Son Asrın Sürgün Bektaşî Şairleri

XIX. yüzyılın başlarında Bektaşî tarikatına bağlı olan kişilere yönelik cezai yaptırımlar da *Son Asır Türk Şairleri'*ne yansımıştır. Bilindiği üzere 1826 yılında II. Mahmud'un Yeniçerileri ilga etmesiyle birlikte Bektaşilik de sakıncalı bulunarak yasaklanmıştır. Bu dönemde Bektaşilerin bir kısmı idam edilirken büyük bir çoğunluğu da sürgün edilmiştir. Bu bağlamda Bektaşî olduğu gerekçesiyle Ulemadan Kürt Abdürrahim Efendi, Arif Efendi (d.1771) hakkında, "Bektaşî'dir, mezhepsizdir" diyerek sürgün edilmesini istemiştir (İnal, 1999, s. 45). Bunun üzerine Çerkeşli Mehmed Râfi Efendi, "Adam utanın, Kethüdazade hepinizin hocasıdır. Ben de okudum. Mezhebi, itikadı pâk bir adamdır" diyerek Arif Efendi'yi sürgünden kurtarır. İnal, XIX. asrın başlarında Bektaşilik'in "mezhepsiz" olarak adlandırıldığını kaydederek bu ithamın ne kertede sakıncalı sayıldığına dair dönemin siyasi atmosferi hakkında fikir verir.

Yazar, Bektaşilik konusunu Ataullah Efendi'nin biyografisini yazarken tekrar gündeme getirir. Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyesi'ne mensubiyetinden dolayı Bektaşî olduğu ileri sürülen Ataullah Efendi (d.1819, İstanbul) Tire'ye sürgün edilir. Cevdet Paşa ve Lutfî Efendi tarihlerinde Bektaşilik isnadiyla sürgün edilen bir takım kimselerin Ortaköy'de yalıları olup daima bir araya geldikleri

ve meclislerine bilmedikleri kişileri kabul etmedikleri yazılıdır. Bu meclisin bir ilmiye cemiyeti olduğunun altını çizen İnal, eğitim almak isteyenlerin burada fünuna bağlı dersleri Şânizâde Atullah Efendi'den, edebiyata dair dersleri ise Ferruh Efendi'den aldıklarını belirtir. Bununla birlikte Kethüde-zâde Ârif Efendi'nin de haftada iki gün buraya devamla felsefe, edebiyat ve çeşitli bilimlere ait fikri tartışmalara katıldığını yazar. “Cereyan eden müsahabet ve müzâkerât mahrem tutulduğundan ve içlerinde yabancı bulunmadığından hariçten isnad olunan mezhebsizlik ve Bektaşilik, Yeniçerilerin ilgası sırasında bunların da dağılmasına vesile ittihaz edilerek birer mahalle nefyolundular” (İnal, 1999, s. 170). Bektaşilerin “mezhepsiz” olarak adlandırıldığı ve şairin sürgün edildiği burada tekrar edilir. Yazar, Atullah Efendi'ye Bektaşi diye iftira atıldığını, bunun ise gerçekliği yansıtmadığını tarihe bir not düşerek açıklamaya çalışır. Cevdet Paşa'nın, “bu zatları Bektaşilik ile itham etmenin insafsızlık” olduğuna dair sözlerine de atıf yaparak düşüncesini desteklemeye çalışır. İnal, “maarif tarihimizde nazirlerine pek nadir tesadüf edilen Şanizade gibi kıymetli âdemlerin garazkâr cahiller yüzünden çektikleri çile nedir?” sorusunu yönelterek toplumsal bir eleştiride bulunur. İlim ve irfan sahibi bir âlimin düşmanlık ve haset yüzünden Bektaşi isnadıyla hayatının elinden alınmasına tepki gösterir. Hatta “Padişah Hristiyanların izalesine teşebbüs etseydi biçare âdem –ilmine düşman olan hasede ve fesede tarafından Hristiyan addedilerek daha feci surette ocağına incir dikilecekti.” (İnal, 1999, s. 176) diyerek bu düşmanlığın vahametini gözler önüne serer. Bu sözleriyle bir taraftan Hristiyan azınlığa uygulanmayan cezalandırma sisteminin Bektaşi olduğu gerekçesiyle Müslümanlara uygulandığına, diğer taraftan da kaotik atmosferden beslenen iftiranın yol açabileceği haksızlığa işaret eder. Böylece İnal, rüştünü ispat etmiş marifet sahibi bir âlimin toplum nezdinde yüksek konumlara gelmesi gerekirken hakkında söylenen iftiralarla cezalandırılıp aşağılanması karşısındaki haksızlığa sessiz kalamaz.

Sonuç

Son Asır Türk Şairleri'nde yazar, sürgüne gönderilen şairlere yaptığı atıflarla XIX. yüzyılda sürgün algısına dair önemli veriler sunmaktadır. XIX. yüzyılda sürgüne gönderildiği bilinen Keçecizâde İzzet Molla, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebuzziyyâ Tevfik, Ahmed Midhat Efendi, Ali Suâvî gibi isimlerin haricinde Türk edebiyat tarihinde isimlerine vurgu yapılmayan nice şairin de sürgüne gönderildiği görülmektedir. Seydi Ömer Rasim Efendi, Eşref Paşa, Süleyman Âsaf Bey, Mustafa Nuri Bey, Namık Necib Onur, İbrahim İsmet Bey, Abdullah Cevdet Bey, Cemâl, Yakub Âsım Efendi, Tevfik Nevzât Bey, Tokadizâde Şekip, Abdülhalim Memduh, Taşlıcazade Ethem, Ahmet Kemâl Akunal, Said Mehmed, Celal Paşa, Abdülhak Efendi, Atullah Efendi, Hüseyin Hüsnü Paşa çeşitli gerekçelerle sürgüne gönderilen isimlerdir. Sürgüne gönderilenlerin genellikle iktidara yönelik muhalif eylemleri olan, bu çerçevede görüşlerini

kaleme alan ve sözünü sakınmadan söyleme cesareti göstererek parlamenter sisteme geçiş yapmak için kamuoyu oluşturmaya çalışan kimseler olduğu dikkati çeker. Bu kimseler sadece yerlerinden edilmekle kalmayıp merkezden uzak adalarda kalebent olarak cezalandırılır.

XIX. yüzyılın siyasal atmosferini dönemin ruhunu yansıtacak şekilde kaleme alan İnal, iktidara yönelik muhalif tutum sergileyen kişilerin sürgüne gönderilmesi konusunda görüşlerini alenen yazmasa da bu kişilerin cezalandırılmasını olağan karşılar. Devlete her hususta bağlılığın esas olduğu bir zihniyetle iktidarın haksız kararlarına karşı bile sükûnetin korunması gerektiğine, aksi hâlde cezanın kaçılmaz olduğuna dair düşüncesini “sezdirme yoluyla” okura iletir. Bununla birlikte “sahneleme tekniği”yle sürgüne gönderilen kişilerin yanındaymış, olayların bizzat tanığıymış gibi sürgünün psikolojik boyutunu yansıtmayı başarır. Haksız yere sürgün cezasına çarptırılan kişilerin masumiyetini ortaya çıkarmak için devletin kimi üst düzey bürokratlarının aracı olduklarını, hakkaniyetin sağlanmasına yönelik adımlar attığını veya atabildiğini de sürgün sürecindeki gelişmeleri aktararak gösterir. Hamisi gözden düşen şairlerin şahsen suçlu olmamakla birlikte hamisi ile birlikte cezalandırıldıklarını gösterir; bu durum şairlerin içinde buldukları siyasi ve sosyal atmosferin baskısını yansıtmaya bakımından dikkate değerdir. Şairin hamisinden ayrı bir benlik taşıdığını reddeden bu yapıda suçlanan kişinin yakınında bulunan kimselerin de doğrudan suç ortağı kabul edilerek hakkında tahkikat yapılmadan merkezden uzaklaştırıldığı anlaşılır. “Bektaşî” olduğu gerekçesiyle ulemanın cezalandırılması, İnal’ın sürgün ile ilgili düşüncelerini ve hislerini açıkça ifade edebildiği bir noktadır. Özellikler âlimler arasında gözden düşürme maksadıyla “Bektaşî” suçlamasının daha büyük bir sorunu açığa çıkaracağına işaret eder. “Bektaşî” isnadıyla ulema sınıfından kimi şairlerin sürgüne gönderilmesi, dönemin aydınlarının olduğu gibi İnal’ın da tepkisini çeker. Sürgüne gönderilen şairlerin ailesi, geliri ve maaşı ile birlikte mi yoksa tek başına mı sürüldüğüne dair biyografilerde detaylı bilgilere yer verilmez. Sürgünün insan psikolojisini sarsacak trajik boyutuna eserde doğrudan temas edilmese de verilen örnekler ve anlatılan olaylar sürgünün “hüzünlü bir yazgı” olduğunu açığa çıkarır.

Kaynakça

- Daşcıoğlu, K. (2007). *Osmanlı'da Sürgün*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Daşcıoğlu, K. (2019). Sürgün. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, T. (2012). *Osmanlı'nın Sürgün Şairleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İnal, M.K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri I* (M. Cumhur, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, M.K. (2000a). *Son Asır Türk Şairleri II* (K. Özgül, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- İnal, M.K. (2000b). *Son Asır Türk Şairleri III* (H. Özcan, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, M.K. (2002). *Son Asır Türk Şairleri IV* (İ. Baştuğ, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, M.K. (2013). *Son Asır Türk Şairleri V* (A. Celepoğlu, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İpşirli M. (2019). Kürek Cezası. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 112-114.
- İşbilir, Ö. (2019). Kalebend. *İslam Ansiklopedisi Ek 2* içinde (ss. 5-7). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, O. (2006). Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 283-341.
- Said, E. (1994). *Entelektüel: Sürgün Marjinal Yabancı* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1951). Sürgünler: Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler. *Bellekten*, 15(60), 507-592.